ISSN 2415-8712 (on-line); ISSN 1682-671X (print)
Shodoznavstvo, 2020, No. 86, pp. 45–86
doi: https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2020.86.045

UDC 903.5-055.2:903.22[(470+571)+(477)]"-03/03"(043.5)

THE EARLY NOMADS OF SOUTH-WEST URAL REGION IN THE 4TH–3RD CENTURIES BC: ANALYSIS OF WOMEN'S BURIALS WITH WEAPONS

O. Shevchenko
PhD (History), Senior Fellow
Odesa Archaeological Museum, NAS of Ukraine
4, Langeronovskaya St., Odessa, 65026, Ukraine
medeya.81@gmail.com

H. Krisilova
Junior Fellow
Odesa Archaeological Museum, NAS of Ukraine
4, Langeronovskaya St., Odessa, 65026, Ukraine

The paper examines women's burials with weapons originating from the cemeteries of the South-West Ural region of the 4th – 3rd centuries BC. The main principles of the method developed by the authors to determine the utilitarian or ritual function of placing weapons in women's burials are given. Synchronous male intact burials of the respective cemetery act as a control group. Comparative analysis is carried out on the following grounds: a set of weapons is detected; typological analysis of each type of weapon and place of fixation is carried out. For this purpose the graphic scheme is made. After processing the information from the control group, a comparative analysis is performed on all grounds with female burials. According to the degree of semiotics, two groups of weapons are distinguished. If two of the three items confidently correspond to the male complex, then the female burial should be recognized as military (utilitarian function). If of the three points of analogy there is only one or none at all, it should be recognized that the weapon in the female burial was laid with a ritual function. As a result, the weapon was recorded in 20 women's complexes, among them three were violated,

© 2020 O. Shevchenko and H. Krisilova; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

one – controversial. The utilitarian function includes 12 burials, the ritual – four. The combination of utilitarian and ritual functions was found in two complexes. The rate of women's military burials of the total is 7.8 %. Of the 20 cemeteries, only four had military female burials. There could be two to five such complexes in one cemetery. Most of the women were already mature, and some were elderly. Women took part in all tactics. Both women from the ordinary, poor strata, and from the richer – middle classes were involved in hostilities. However, no aristocratic burials were recorded. In addition to weapons, spinners, spikes and piercings were often recorded. Eleven of the twelve burials of female warriors were in mounds with many synchronous graves. This may indicate that female warriors existed mainly in large families or clans. In the case of a ritual function – the weapon is represented by single copies.

Keywords: early nomads, South-West Ural region, woman, weapon, technique, arrowhead, utilitarian function, ritual function, anthropological definitions

О. Б. Шевченко, Г. Ф. Крісілова

РАННІ КОЧОВИКИ ПІВДЕННОГО ПРИУРАЛЛЯ В IV–III СТ. ДО Н. Е.: АНАЛІЗ ЖІНОЧИХ ПОХОВАНЬ ЗІ ЗБРОЄЮ

Тема жіночих поховань зі зброєю в кочовиків, переживши свій класичний період у працях Б. М. Гракова, К. Ф. Смирнова, А. М. Хазанова [Граков 1947; Смирнов 1964; Хазанов 1970], залишається актуальною і в наші дні. Яскравим прикладом класичної наукової традиції, на нашу думку, є сучасні дослідження О. Є. Фіалко. Працям авторки притаманні таки риси: повна довіра письмовим джерелам; визначення статі скелета за складом поховального начиння; дослідження пограбованих комплексів; військовим визнається жіноче поховання, навіть якщо в ньому знайдено лише одне вістря стріли. У результаті О. Є. Фіалко отримує досить високий відсоток "амазонок" серед скіфських воїнів [Фиалко 2017; 2018; 2019].

Більш виважену позицію займає С. О. Яценко, зауважуючи, що у вивченні цього питання досі існує багато проблем. Адже археологічному вивченню жінок-воїнів у кочовиків заважають пограбування багатьох їхніх могил та відсутність, для більшості досліджених раніше пам'ятників, достовірних визначень статі та віку. Жіночі могили зі зброєю розглядаються на кожному кладовищі поодинці, немовби у вакуумі. Відсоток жінок зі зброєю в

некрополі навряд чи виявляє реальний склад учасниць воєнних конфліктів [Яценко 2018, *49–51*]. Вчений доходить висновку, що, з великою часткою імовірності, у тих племінних групах ранніх кочовиків, які були часто втягнуті в серйозні конфлікти на кращих пасовиськах та з високою щільністю кочового населення, усі здорові жінки з часу досягнення шлюбного віку (після 12 років) могли отримувати військову підготовку. Однак необхідність мобілізації жінок, навіть у зонах частих та серйозних конфліктів, вочевидь, виникала нечасто, а в бою брали участь не всі. Визначивши, що більшість жінок, у могилах яких знайдено зброю, мали вік 25–30 років, С. О. Яценко пов'язує це з двома факторами: 1) з особистими військовими заслугами у попередні роки та 2) зі статусом родини (чи чоловіка) на момент смерті жінки. Для сарматок, які вийшли заміж у поселеннях осілих культур, їхня зброя залишалась важливим фактором особистої ідентифікації. Однак для більшості рядових учасниць воєнних походів це була, імовірно, лише додаткова жорстка експлуатація з боку патріархального суспільства, та ні про які "пережитки матріархату" мова йти не може [Яценко 2018, *66–67*].

Показовим прикладом сучасного критичного підходу є колективна праця дослідників курганної групи біля с. Глинного, які зіткнулись під час розкопок із жіночими похованнями зі зброєю та вирішили провести власне розслідування [Синика и др. 2020]. Автори цієї публікації вважають, що проблема скіфських "амазонок" у Північному Причорномор'ї прижилася в наукових колах, лише тому, що це твердження постійно повторювалось та ні ким не було спростоване [Синика и др. 2020, *78*]. Спираючись на власний досвід, науковці піддали нищівній критиці праці відомої дослідниці скіфських "амазонок" О. Є. Фіалко. Автори наполягають, що пограбовані поховання та комплекси без антропологічного визначення статі небіжчиків не можна використовувати як доказ існування жінок-воїнів у будь-якій кочовій культурі. Крім того, визначення статі небіжчиків за поховальним начинням також не може бути певним. На користь цього свідчить і історіографія досліджень "амазонок" у савроматів та сарматів [Синика и др. 2020, *78*]. Ретельна фіксація та увага до дрібних деталей поховального обряду дали змогу авторам дійти до висновків, що окремі знахідки предметів озброєння не є достатньою підставою

для визначення належності похованого до військового прошарку [Синика и др. 2020, *77*].

Переконливі докази та приклади, які наводять автори, змусили нас замислитися, що на дослідження жіночих поховань зі зброєю та подальші висновки мають вирішальний вплив якість розкопок та ретельність публікації кожного окремого випадку. Адже обставини поховального обряду, які, на жаль, могли не помітити під час розкопок, могли б пояснити семантику зброї в жіночому похованні.

Незважаючи на різноманітність підходів та питань, що порушують автори, переважну більшість досліджень об'єднує визнання існування жінок-воїнів у кочовиків. Суттєві розбіжності вбачаються у відсоткових підрахунках та визначенні семантики зброї в жіночому похованні. Тому видається перспективним розгляд жіночих поховань зі зброєю з метою визначення, наскільки значущі в цьому аспекті відхилення від середньостатистичного поховання контрольної групи. Сам по собі підхід не є новим: варіанти більш-менш схожих методик відомі в археологічній літературі [Лебедев 1973; Добролюбский 1980; 1982; Алекшин 1986; Цимиданов 1995; ін.]. Залучаються комплекси лише з антропологічним, або генетичним, визначенням статі похованого. Як контрольна група виступають синхронні чоловічі непорушені поховання відповідного могильника. Ознаки, за якими проводиться порівняльний аналіз з контрольною групою:

1) У контрольній групі виявляється набір озброєння. При цьому окремому аналізу підлягає кожний комплекс. Виявляються спільні риси та особливості.

2) У контрольній групі здійснюється типологічний аналіз кожного окремого виду озброєння.

3) У контрольній групі здійснюється аналіз місця фіксації кожного окремого виду озброєння. Для цього складається графічна схема.

Додатковою ознакою є аналіз у контрольній групі речей, що містяться поряд зі зброєю. Після опрацювання відомостей з контрольної групи проводиться порівняльний аналіз за усіма ознаками з жіночими похованнями. За наявності або відсутності відхилень визначається утилітарна або ритуальна функція покладення зброї в жіноче поховання.

За мірою семіотичності визначаються дві групи зброї. Якщо два пункти з трьох впевнено відповідають чоловічим комплексам, то жіноче поховання слід визнати військовим. Тобто зброя в подібних випадках була покладена біля померлої жінки як утилітарна. Це свідчить про те, що немає підстав сумніватися в тому, що за життя померла була воїном. Якщо ж із трьох пунктів аналогії є лише по одному або їх узагалі немає, то слід визнати, що зброю в це жіноче поховання було покладено з функцією ритуальною. Як показує практика, в одному комплексі жінку могла супроводжувати зброя як утилітарної, так і ритуальної функцій водночас. Крім того, трапляються комплекси, у яких упевнено віднести зброю до утилітарної або ритуальної функції неможливо. Такі поховання визнаються спірними і враховуються лише під час загальних підрахунків.

Отже, суть розробленої методики зводиться до визначення сенсового навантаження зброї в жіночих похованнях, що перевищують показники контрольної групи (чоловічі поховання). Найяскравіша група ознак може характеризувати відхилення у складовому наборі озброєння (видові та кількісні показники), у типологічному сенсі (відсутність типових аналогій), а також за місцем фіксації. Усі засади методики було перевірено на практиці на матеріалах сарматської культурно-історичної спільноти[1].

Жіночі поховання зі зброєю ранніх кочовиків Південного Приуралля IV–III ст. до н. е.

Характеристика джерел. Вибірку становлять 387 поховань, що походять із двадцяти могильників. 113 комплексів виявились порушеними з різноманітних причин. Загальна кількість похованих становлять 476 скелетів. Індивідуальний склад поховального начиння вдалося простежити для 412 померлих. Статево-віковий склад: чоловіків – 130, жінок – 143, підлітків – 19, дітей – 80, і стать 104 похованих визначити не вдалося.

Загальна характеристика озброєння. Вістря стріл є найчисленнішою категорією озброєння, вони були зафіксовані у 135 поховальних комплексах. Набір стріл у непорушених похованнях включає від одного до 278 екземплярів. Кинджали супроводжували 43 скелети, мечі – 42, для 17 померлих було покладено

[1] Щодо засад цієї методики див.: [Шевченко 2020, *365–373*].

парний набір клинків. Незважаючи на погану збереженість, неодноразово були зафіксовані фрагменти від сагайдака, усього 45 поховань. Нерідко від останніх зберігались лише металеві гачки – 31 екземпляр. До рідкісної категорії знахідок належить лук, його уламки було зафіксовано лише в п'яти похованнях. Інші види озброєння зустрічаються вкрай рідко. Вістря списа та дротик було зафіксовано у трьох похованнях, сокира та горит – в одному.

Зброю було зафіксовано у 20 жіночих похованнях, що увійшли у вибірку. З них виявились порушеними такі комплекси: Мечет-Сай 6/10, Шумаєвський I, 7/1[2] (**табл. 1**).

Лебедівка. 63 поховання могильника датуються IV–III ст. до н. е. Індивідуальний склад поховального начиння вдалося визначити для 69 скелетів. Статево-віковий склад: чоловіків – 18, жінок – 19, підлітків – 4, дітей – 9, і статеву належність 21 скелета виявити не вдалося.

Різноманітний склад зброї було враховано для 24 похованих. Зброя супроводжувала 13 чоловіків, 3 жінки, 1 підлітка, 1 дитину, стать 5 похованих визначити не вдалося, один випадок є суперечливим. Набір озброєння в чоловічих похованнях зазвичай представлено кинджалом або мечем, а також вістрями стріл у кількості від 1 до 278 екземплярів. У рідкісних випадках могли бути тільки кинджал або вістря стріл. У жіночих похованнях були зафіксовані лише вістря стріл (**табл. 1**). Останні супроводжували 23 скелети. З них 13 чоловіків, 3 жінки, 7 невизначених, і в одному комплексі набір стріл із сагайдака міг належати як жінці, так і дитині, що лежала поряд. Типологічний склад вістер у жіночих похованнях традиційний для цього періоду і не відрізняється від чоловічих наборів. Якщо розглядати схему розташування стріл у чоловічих похованнях окремо для Лебедівського могильника, то чіткої системи не спостерігається. Створюється враження, що цей вид поховального начиння рідні небіжчиків розташовували цілковито в довільному порядку. Однак можна все ж таки визначити переважне місце вздовж лівого стегна (**мал. 1**).

[2] Тут і далі в чисельнику дробу номер кургану, у знаменнику – номер поховання.

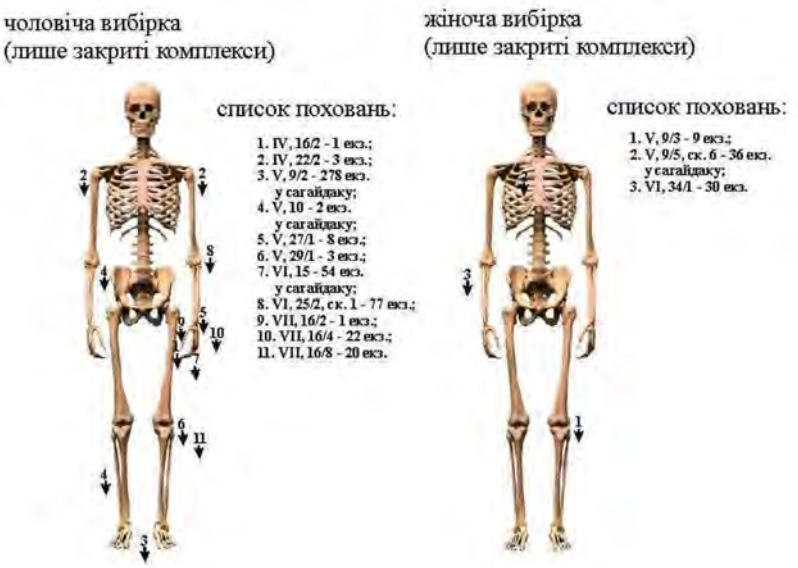

Мал. 1. Схема розташування вістер стріл у похованнях могильника Лебедівка IV–II ст. до н. е.

Лебедівка V, 9/3 – жінка 45–55 років. Поблизу лівого коліна було знайдено дев'ять бронзових втулчастих трилопатевих вістер стріл [Железчиков 2006, *13*]. У контрольній вибірці, як у загальній, так і окремо для Лебедівського могильника, таке розташування стріл зустрічається (**мал. 1**). Іншої зброї зафіксовано не було.

Лебедівка V, 9/5, скелет 6 – жінка 25–35 років. Поперек грудної клітки виявлено сагайдак зі шкіри з 36 бронзовими вістрями стріл. В інших похованнях цього могильника, що входять у вибірку, подібне розташування зброї не зафіксоване. Однак така ситуація була простежена для чоловічих поховань з могильника Покровка. Поряд зі стрілами містився також залізний гачок від сагайдака [Железчиков 2006, *14*]. Крім зброї, у похованні було знайдено шийну гривну із залізного стрижня, покриту золотою фольгою, а також шматочок крейди біля черепа.

Лебедівка VI, 34/1 – жінка 35–45 років. Уздовж східної стінки підбою, від рівня плеча до руки похованої розсипом лежало

30 бронзових втулчастих вістер стріл (**мал. 1**). У чоловічих похованнях загальної вибірки таке розташування стріл не зафіксоване (**мал. 1**). Іншої зброї не знайдено. Крім того, у похованні містилися численні недорогі прикраси, прясельце та шило.

Отже, є достатньо підстав вважати, що зброя, знайдена в жіночих похованнях Лебедівського могильника, за життя померлих виконувала свою пряму утилітарну функцію. При цьому слід зазначити, що серед озброєних жінок молодих (до 25 років) не було. Вік смерті варіював від 25 до 55 років. Крім зброї, поряд із жінками клали порівняно скромне начиння – прикраси, іноді знаряддя праці. Склад є типовим для рядових членів суспільства.

Мечет-Сай. 51 поховання могильника датуються IV–III ст. до н. е. Індивідуальний склад поховального начиння вдалося визначити для 55 скелетів. Статево-віковий склад: чоловіків – 13, жінок – 19, підлітків – 2, дітей – 19 та статеву належність для 8 скелетів визначити не вдалося. Слід звернути увагу на демографічну ситуацію в цій кочовій групі, а саме велику смертність серед жінок та дітей.

Різноманітний склад зброї було враховано для 21 поховання. Зброя супроводжувала 10 чоловіків, 6 жінок, 1 дитину; стать 4 похованих визначити не вдалося. Набір озброєння в чоловічих похованнях різноманітний. У більшості випадків клинкову зброю супроводжували вістря стріл у кількості від 5 до 20 екземплярів (**табл. 1**). У 4 чоловічих похованнях знайдені лише вістря стріл у сагайдаку або розсипом. Кількість їхня варіювала від 1 до 56. У поодиноких випадках було зафіксовано парні клинки та лук. У жіночих похованнях фіксувалися лише вістря стріл у кількості від 1 до 95. Розташовувалися вони як розсипом, так і в сагайдаку. У двох випадках стріли супроводжувалися сагайдачними гачками. Присутність у поховальному начинні вістер стріл вдалося простежити для 20 скелетів. З них 10 чоловіків, 6 жінок, 3 невизначених та 1 дитина (**табл. 1**). Типологічний склад вістер стріл у жіночих похованнях традиційний для цього часу і не відрізняється від наборів чоловіків. У чоловічих комплексах стріли, за рідкісним винятком, розташовувалися в ногах похованого чи вздовж лівого стегна (**мал. 2**).

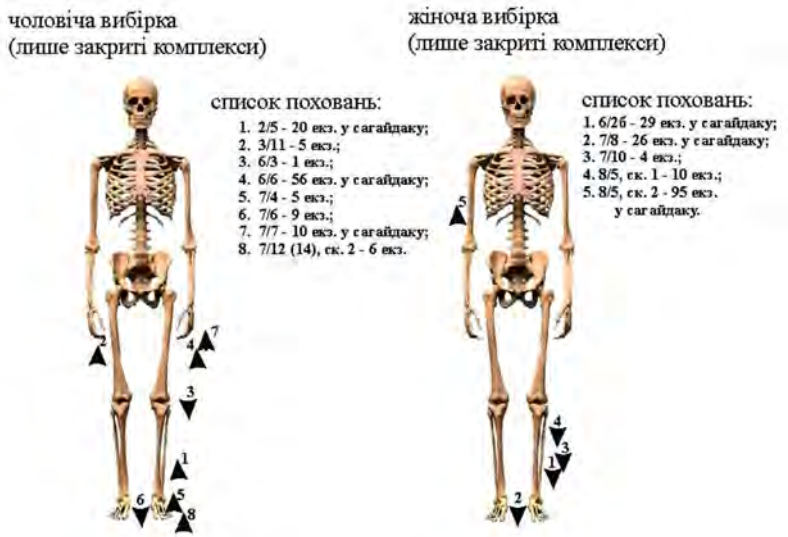

Мал. 2. Схема розташування вістер стріл у похованнях могильника Мечет-Сай IV–II ст. до н. е.

Мечет-Сай 6/2б – жінка 45–55 років. Статева належність померлої визначена антропологом невпевнено [Смирнов 1975, *108*]. Вістря стріл було зафіксовано в сагайдаку зі шкіри, який містився між лівою гомілкою похованої та стінкою підбою (**мал. 2**). Крім вістер стріл, у сагайдаку було знайдено древка з берези, пофарбовані на кінцях червоною фарбою. Усього було знайдено 29 стріл із бронзи з виділеною та прихованою втулками [Смирнов 1975, *рис. 37,9*]. Місце розташування сагайдака вздовж лівої гомілки загалом не суперечить традиціям цієї групи кочовиків. Імовірно, належить до зброї і залізний предмет, що погано зберігся, – кільце або гачок, знайдений на сагайдаку. Крім того, покійну супроводжували шило, прясельце, а також предмети туалету.

Мечет-Сай 7/8 – жіноче поховання. Вік невизначений. У ногах померлої виявлено сагайдак, де було 26 вістер стріл [Смирнов 1975, *121*]. 23 вістря виготовлені з бронзи та мали втулки, 3 екземпляри залізні черешкові [Смирнов 1975, *рис. 43,7*]. Розташування сагайдака в ногах покійної, як було відзначено вище, є

традиційним для цієї кочової групи. Також померлу супроводжували предмети жіночого туалету, прикраси, прясельце та залізний ніж.

Мечет-Сай 7/10 – жінка віком близько 30 років. 4 бронзових втулчастих вістря стріл розташовувалися вздовж гомілки лівої ноги померлої [Смирнов 1975, *рис. 47,7*]. Подібне розташування загалом не суперечить контрольній групі. Іншої зброї в похованні не було. Крім зброї, померлу супроводжували прикраси, ніж та горщик.

Мечет-Сай 8/5 парне – скелет № 1 – жінка похилого віку; скелет № 2 – жінка 25–30 років. Уздовж лівої ноги старшої жінки знайдено сагайдак з 10 бронзовими втулчастими вістрями стріл [Смирнов 1975, *136*]. Набір вістер стріл, що супроводжували скелет № 2, був значно численнішим. Сагайдак містився за межами поховального ложа, навпроти правого плеча. Стріли лежали вістрями в бік голови померлої. Усього було 95 бронзових втулчастих вістер різних типів [Смирнов 1975, *рис. 56,4*]. Нетрадиційне місце розташування сагайдака, імовірно, можна пояснити тим, що поховання було парним і на поховальному ложі не вистачило місця. З іншої зброї померлу супроводжував лише залізний гачок від сагайдака. У похованні були також знайдені предмети жіночого туалету, прясельце та шило.

Отже, усі жіночі поховання Мечетсайського могильника, де були знайдені вістря стріл, за всіма ознаками можна визнати військовими. Однак слід підкреслити важливу особливість. Кількісний та якісний склад чоловічих та жіночих наборів стріл загалом не відрізняється, проте набір озброєння в чоловічих похованнях вибірки більш різноманітний. Імовірно, якщо жінки цієї кочової групи могли брати участь у бойових діях, то лише як лучниці. Незважаючи на порівняно велику кількість жіночих поховань зі зброєю, які були визнані військовими, навряд чи можна стверджувати, що в цій кочовій групі жінки-воїни переважали над чоловіками. Про те, що жінки, які брали участь у бойових діях, займались і цілком мирними справами, властивими для їхньої статі, свідчать знайдені практично в кожному комплексі знаряддя праці, як-от прясельце та шило.

Покровка. 123 поховання могильника датуються IV–III ст. до н. е. Індивідуальний склад поховального начиння вдалося визначити

для 135 скелетів. Статево-віковий склад: чоловіків – 49, жінок – 55, підлітків – 10, дітей – 30, і статеву належність 13 скелетів визначити не вдалося (**табл. 1**).

Різноманітний склад зброї було враховано для 39 похованих. Зброя супроводжувала 28 чоловіків, 6 жінок, 3 підлітків, 1 дитину, і стать 1 похованого визначено не було.

Набір озброєння в окремих чоловічих похованнях відносно різноманітний. Однак більшість чоловічих поховань супроводжувалися клинковою зброєю зі стрілами в кількості від 3 до 215. Біля 6 похованих було знайдено парний набір, що складався з меча та кинджала. 5 чоловічих поховань зі зброї містили лише вістря стріл у кількості від одного до 56. У 2 жіночих похованнях знайдено кинджали та вістря стріл у кількості від 6 до 21. У жіночому похованні Покровка 2, 8/5 17 вістер стріл містились у сагайдаку (**табл. 1**).

Зазвичай, за рідкісним винятком, типологічний склад кинджалів та вістер стріл у жіночих похованнях традиційний для цього періоду та загалом не відрізняється від чоловічих наборів. Для чоловічих поховань є типовим розміщення кинджалів переважно вздовж правого стегна або в ділянці правої руки (**мал. 3**). Вістря стріл здебільшого розміщували біля лівої стопи або в ногах похованого (**мал. 4**).

Покровка 8, 1/6 – жінка 40–45 років. Уздовж стегна померлої, праворуч, було покладено залізний кинджал (**мал. 3**). Кинджал пошкоджено, за визначенням авторів публікації, він мав навершя у вигляді бруска та пряме перехрестя [Веддер 1993, *рис. 50,4*]. Довжина його 28 см. Аналогічне розташування клинкової зброї зафіксовано у чоловічих похованнях могильника.

З іншої зброї було знайдено 18 залізних трилопатевих черешкових вістер стріл. Вони розміщувались у хаотичному стані по відношенню до скелета – 2 між лівою плечовою кісткою та ребрами, 1 – між кинджалом та стегном, 3 – між стегновими кістками, 4 – біля лівого колінного суглоба, 3 – під стегновими кістками та 1 – між стегнами, інші у заповненні [Веддер 1993, *30–31*]. Під лівим коліном було зафіксовано залізне чотиригранне вістря стріли рідкісного типу, довжина голівки становить 70 мм [Веддер 1993, *рис. 50,5*]. Отже, вістря стріл біля жіночого скелета розташовувалися безсистемно, що нетипово для поховань вибірки (**мал. 4**).

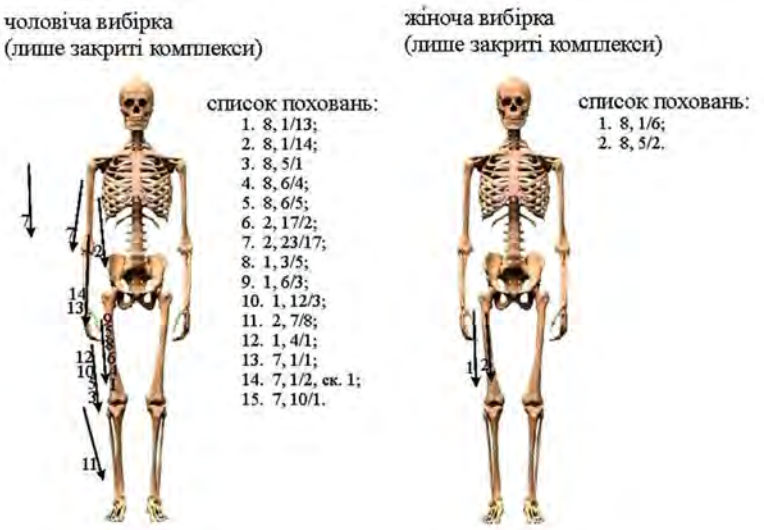

Мал. 3. Схема розташування кинджалів у похованнях Покровського могильника IV–II ст. до н. е.

Мал. 4. Схема розташування вістер стріл у похованнях могильника Покровка IV–II ст. до н. е.

Під лівим колінним суглобом жінки містилось вістря, що вибивається із загального типологічного ряду. Подібний тип вістер не було зафіксовано ані в могильнику Покровка, ані в загальній вибірці загалом. Вістря подібного типу, за О. В. Симоненком, належать до відділу 2 (черешкові), типу 6 (чотиригранні) [Симоненко 2015, *100*]. Подібний тип у сарматів зустрічається вкрай рідко. Окрім зброї, жінку супроводжували чотири посудини з глини, кістки коня, астрагал та брусок з каменю.

Покровка 8, 5/2 – жінка 25–30 років. Померлу супроводжував залізний кинджал із брускоподібною хрестовиною та серпоподібним навершям довжиною близько 40 см. Кинджал розташовувався зверху правої стегнової кістки (**мал. 3**).

Біля лівого плеча було зафіксовано залізне трилопатеве, черешкове вістря стріли з пером довжиною 30 мм [Веддер 1993, *рис. 56,8*]. Бронзове трилопатеве втулчасте вістря стріли довжиною 30 мм містилось між стегновими кістками. Залишки ще трьох-чотирьох залізних вістер поганої збереженості розташовувалися на лівій стегновій кістці. У розміщенні вістер стріл, як і в попередньому похованні, не спостерігається системи. Крім зброї, покійну супроводжував шматок сірки, кістки барана, залізний ніж та брусок з каменю.

Покровка 8, 6/3 – парне поховання чоловіка 40–45 років та жінки 30–35 років. Зброю було зафіксовано лише біля жіночого скелета. На правому плечі лежали фрагмент залізного вістря стріли, а також два залізних черешки (самі вістря не збереглися). Мала кількість стріл не бентежить, через те що зустрічаються чоловічі поховання, де фіксується лише одне вістря стріли (**табл. 1**). Однак подібне розташування стріл у контрольній групі зафіксовано не було, що ставить під сумнів інтерпретацію зброї в цьому жіночому похованні. Поховану супроводжувала також велика кількість намистин з різноманітних матеріалів, кістки барана та шматок крейди без обробки, ніж та прясельце.

Покровка 2, 23/18 – жінка 20–25 років. Біля стінки підбійного поховання, у північно-західному куті на рівні 25 см від дна стирчало бронзове трилопатеве втулчасте вістря стріли [Яблонский 1994, *рис. 99,3*]. Тип вістря традиційний для цього часу. Однак його місце розташування не типове для зброї. Отже, найімовірніше,

у цьому похованні єдиний предмет зброї виконував інше сенсове навантаження або потрапив до нього випадково. Поховання загалом містило порівняно багате начиння, зокрема предмети жіночого туалету та різноманітні прикраси.

Покровка 2, 7/2 – жінка 45–50 років. У ділянці правої стопи похованої містилося бронзове втулчасте трилопатеве вістря стріли із зігнутим бойком [Яблонский 1995, *рис. 51,12*]. Тип та місце розташування цього вістря є звичними для контрольної групи. Однак викликає деякі сумніви те, що вістря було спеціально деформовано[3]. Як і в попередньому похованні, померлу супроводжував різноманітний набір предметів жіночого туалету та прикрас.

Покровка 2, 8/5 – жінка 30–35 років. Біля правого плеча містилося залізне вістря стріли. Тип невизначений через значну корозію [Яблонский 1995, *35*]. Крім того, у ділянці лівої руки в сагайдаку було 16 бронзових вістер стріл [Яблонский 1995, *рис. 58,4*]. Вістря представлені різними типами – тригранні та трилопатеві з висунутими та прихованими втулками. Сагайдак мав шкіряне покриття та основу з дерева. Крім вістер стріл, безпосередньо в сагайдаку містився прямокутний брусок з каменю, який, імовірно, призначався для заточування стріл [Яблонский 1995, *рис. 57,3*]. Місце розташування та типологія вістер стріл, знайдених у сагайдаку, знаходять численні аналогії в контрольній групі. Слід зазначити, що, як і в низці інших жіночих поховань, крім сагайдачного набору, померлу супроводжувало окремо розташоване вістря стріли, велика кількість прикрас, предметів жіночого туалету та прясельце з каменю.

Отже, є достатньо підстав визнати три жіночих поховання з Покровського могильника, що містили зброю, військовими (Покровка 8, 1/6; Покровка 8, 5/2; Покровка 2, 8/5). При цьому поховані з перших двох могил, судячи зі складу озброєння, володіли зброєю і ближнього бою (кинджалами), і дальнього нарівні з чоловіками. Зустрічались і жінки, які, імовірно, брали участь у бою лише як лучниці (Покровка 2, 8/5). Нерідко родичі клали в поховання жінок окрему зброю, яка несла вже ритуальне сенсове

[3] Імовірно, у поховання помістили зброю, вже непридатну для застосування.

навантаження. Цікаво зазначити, що якщо жіноче поховання було визнано військовим, то, крім зброї, у ньому фіксувалися і знаряддя праці. Найчастіше це були точильний брусок або прясельце. Тоді як у похованнях, де зброя несе вже ритуальне сенсове навантаження, знаряддя праці зустрічаються вкрай рідкісно. Переважно такі комплекси багаті прикрасами та предметами жіночого туалету. Слід також підкреслити, що в цій кочовій групі жінки, що брали участь у війні, зустрічаються нечасто. Судячи з даних аналізу, воїном могла бути лише кожна 18-та жінка, тоді як серед чоловіків воїном був практично кожен другий.

Шумаєвський. 27 поховань могильника датуються IV–III ст. до н. е. Індивідуальний склад поховального начиння вдалося визначити для 35 скелетів. Статево-віковий склад: чоловіків – 13, жінок – 7, підлітків – 3 та 12 дітей.

Різноманітний склад зброї було враховано для 18 скелетів. Зброя супроводжувала 11 чоловіків, 5 жінок, 1 підлітка та 1 дитину **(табл. 1)**.

Набір озброєння в чоловічих похованнях порівняно різноманітний. Шість поховань мали лише вістря стріл у сагайдаку або розсипом у кількості від 6 до 57. Два поховання мали кинджали зі стрілами в кількості від 13 до 54 (**табл. 1**). Скелет № 2 поховання 12 кургану 9 супроводжував багатий набір озброєння: меч, кинджал, сагайдак з луком та гачок для сагайдака [Моргунова 2003, *153*]. Набір озброєння в жіночих похованнях також навряд чи можна назвати одноманітним. У двох комплексах було зафіксовано лише по одному вістрю стріли (Шумаєвський I, 7/1; Шумаєвський II, 9/4). Біля однієї похованої було знайдено парний набір клинків – кинджал та меч (Шумаєвський II, 9/8). Зафіксовано також рідкісний випадок, коли померлу супроводжував спис (Шумаєвський II, 9/11 скелет 2). Найбагатший набір озброєння в жіночому похованні складався з кинджала, 33 вістер стріл у сагайдаку та гачка від нього (Шумаєвський II, 9/18 скелет 2).

Як правило, тип зброї в жіночих похованнях Шумаєвського могильника є традиційним для цього періоду і загалом не відрізняється від чоловічих наборів. Мечі у контрольній групі розташовувалися вздовж правого стегна чи вздовж лівої ноги (**мал. 5**).

Кинджали – переважно під правою стегновою кісткою чи вздовж неї (**мал. 6**). Вістря стріл – у ділянці лівої ноги, від руки до коліна. Рідше фіксувались біля правої або лівої ноги (**мал. 7**).

Шумаєвський II, 9/4 – жінка 40–45 років. У ділянці правого ліктя було зафіксовано бронзове трилопатеве вістря стріли з прихованою втулкою [Моргунова 2003, *рис. 83,8*]. У чоловічому похованні 9/13 Шумаєвський II чотирнадцять вістер стріл розташовувались у тому ж місці (**мал. 7**). Однак у чоловічих похованнях найменший сагайдачний набір становив 6 стріл (**табл. 1**). Отже, немає достатніх підстав для визнання цього жіночого поховання військовим. Найімовірніше, поодиноке вістря стріли було покладено в поховання вже в ритуальному сенсі. Крім зброї, поховання мало досить різноманітне начиння.

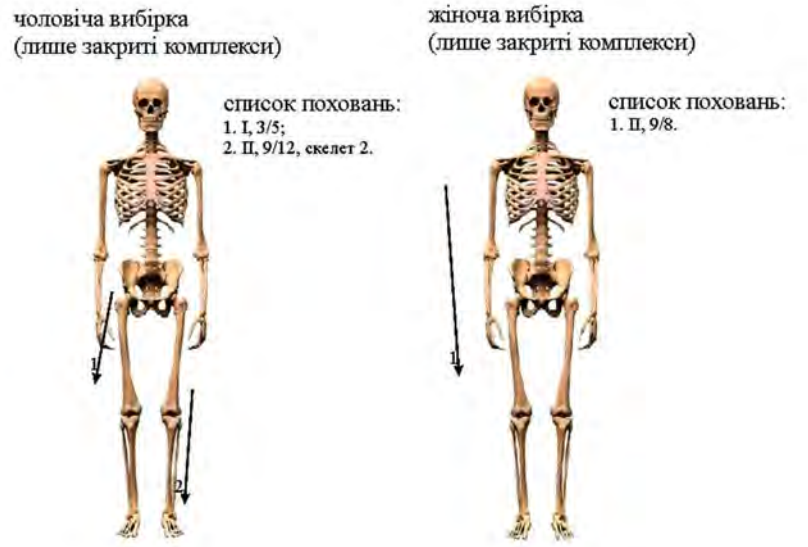

Мал. 5. Схема розташування мечів у похованнях могильника Шумаєвський IV–II ст. до н. е.

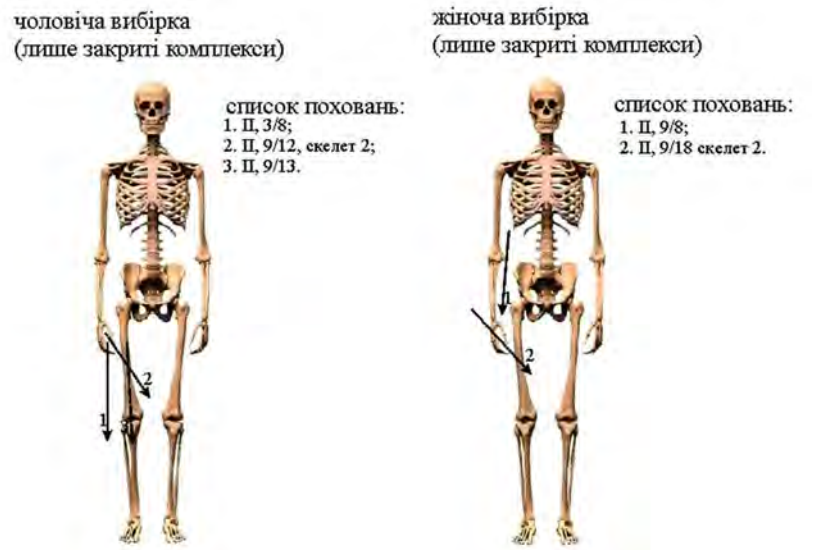

Мал. 6. Схема розташування кинджалів у похованнях могильника Шумаєвський IV–II ст. до н. е.

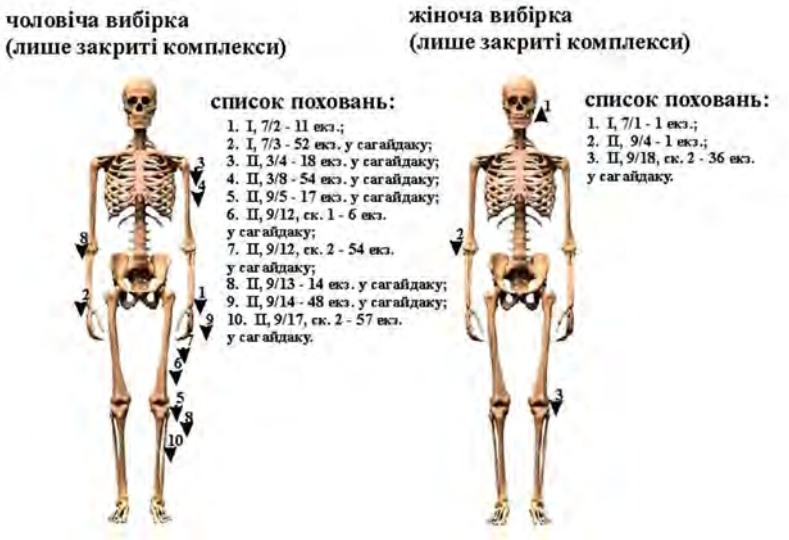

Мал. 7. Схема розташування вістер стріл у похованнях могильника Шумаєвський IV–II ст. до н. е.

Шумаєвський II, 9/8 – жінка 25–30 років. Поховану супроводжував парний набір клинків. Праворуч, із внутрішнього боку руки, було покладено залізний кинджал із серпоподібним навершям та брускоподібним перехрестям Також праворуч, але із зовнішнього боку передпліччя містився меч. Останній належить до того ж типу, що й кинджал [Моргунова 2003, *рис. 86, 12,13*]. Іншої зброї зафіксовано не було. Парний набір клинків було знайдено лише в одному чоловічому похованні Шумаєвського могильника (Шумаєвський II, 9/12 скелет 2). Однак, окрім клинкового озброєння, чоловіка супроводжував і набір лучника – 38 вістер стріл, що містились у сагайдаку, зберігся і сам лук [Моргунова 2003, *153*]. Розташовувалися клинки в цьому похованні праворуч та ліворуч від похованого. Однак розміщення парних клинків з одного боку від скелета, як у жіночому похованні, у загальній вибірці зустрічається. В типологічного погляду обидва клинки є класичними для цього часу.

Отже, є достатньо підстав для визнання, що меч та кинджал за життя померлої виконували пряму утилітарну функцію. При цьому перед нами вкрай рідкісний випадок, коли похована була не рядовим воїном-лучником, а володіла парними клинками нарівні з воїнами-чоловіками. Крім зброї, у похованні знайдено численні прикраси та предмети жіночого туалету.

Шумаєвський II, 9/11 – парне поховання. Скелет № 2 належав юній жінці 16–19 років. У межах правої плечової кістки містилась група предметів, які, імовірно, входили до складу єдиної прикраси. Було знайдено сім пласких підвісок із бронзи, намистина зі скла та залізний предмет, що погано зберігся, який своєю формою нагадує залізне втулчасте вістря стріли [Моргунова 2003, *145*]. Цілком імовірно, що перед нами випадок, коли зброя використовувалась як прикраса чи амулет.

У похованні містилось також залізне вістря списа. Спис кінцем був направлений на південь у такий спосіб, що ліва кисть лежала на вістрі. Ратище збереглося на 70 см [Моргунова 2003, *рис. 91,5*]. Вістря списів, крім цього випадку, не зустрічаються в Шумаєвському могильнику. Цей вид озброєння супроводжував лише три скелети із загальної вибірки. Стать двох похованих визначити не вдалося. Якщо розглядати місця розташування списів

щодо скелетів, то у всіх похованнях, за винятком жіночого, вони містилися з правого боку та вістря було направлено до ніг. Впадає у вічі також той факт, що в жіночому похованні, крім списа, іншої зброї зафіксовано не було, тоді як в інших випадках спис супроводжувався порівняно багатим набором озброєння. Отже, використання списа померлою за життя в утилітарній функції викликає серйозні сумніви. Жінку супроводжувало численне та багате начиння.

Шумаєвський II, 9/18 – парне. Скелет № 2 належав жінці 17–25 років. Жінка була похована з дитиною (скелет № 1) віку немовляти. На кисті правої руки та на стегні в положенні на ребрі містився кинджал. Кинджал залізний, із серпоподібним навершям та брускоподібним перехрестям [Моргунова 2003, *рис. 101,9*]. Клинок сильно пошкоджено, однак на руків'ї добре видно наскрізний проріз. Довжина кинджала становить 32 см. Кинджали супроводжували п'ятьох похованих Шумаєвського могильника. З них два чоловіки, дві жінки та одна дитина. Тип кинджала традиційний для цього часу. Всі вони містилися в ділянці правого стегна (**мал. 6**).

У похованні також було знайдено сагайдак зі стрілами. Традиційно, як і в контрольній групі, сагайдак розміщувався вздовж лівого стегна (**мал. 7**). У сагайдаку містилося 30 бронзових та два залізних вістря стріл. Частина стріл були поза межами сагайдака. Усього було 12 залізних трилопатевих втулчастих вістер витягнутих пропорцій та 33 трилопатевих екземпляри із прихованою та висунутою втулками [Моргунова 2003, *рис. 101,6,10*]. Як вже зазначалося вище, типологічний склад стріл у жіночих похованнях Шумаєвського могильника загалом традиційний для IV–III ст. до н. е. і не відрізняється від чоловічих наборів. У сагайдаку збереглась також одна стріла, виготовлена з тонкої гілки дерева. Її бойова частина являє собою конічне потовщення з чотиригранною головкою. Дерев'яні стріли зустрічаються як у похованнях Шумаєвського могильника, так і в загальній вибірці. На думку Є. А. Купцова, який дослідив ці вироби, дерев'яні стріли та вістря за необхідності досить швидко виготовлялися самим власником. Форма бойової частини та матеріал, з якого виготовлену стрілу, свідчать про вельми специфічні умови їхнього успішного застосування. Численні археологічні та етнографічні

паралелі дають змогу припустити, що кочовики Південного Приуралля застосовували такі стріли під час полювання на птицю та дрібну дичину, а також, можливо, під час рибальства [Купцов 2017]. Поруч зі стрілами містився плаский, без видимих слідів обробки камінь [Моргунова 2003, *рис. 101,4*]. Цілком імовірно, що камінь могли використовувати для заточування стріл. За усіма ознаками набір озброєння в цьому жіночому похованні відповідає чоловічим військовим похованням. У зв'язку з чим є достатньо підстав вважати, що зброя, яка супроводжувала жіночий скелет поховання Шумаєвський II, 9/18, за життя померлої виконувала свою пряму утилітарну функцію. При цьому слід зазначити, що, судячи з набору озброєння, жінка могла бути як лучницею, так і вступати у ближній бій, застосовуючи кинджал. У похованні також було знайдено шильце, ніж та різноманітні прикраси.

У результаті проведеного аналізу було встановлено, що лише два жіночих поховання Шумаєвського могильника з упевненістю можна визнати військовими (Шумаєвський II, 9/8; Шумаєвський II, 9/18). В інших випадках, імовірно, зброя виступала вже в ритуальній функції (Шумаєвський I, 1/1; Шумаєвський II, 9/4; Шумаєвський II, 9/11). Слід зазначити, що в цій кочовій групі жінки, які брали участь у бойових діях, зустрічались порівняно рідко. Судячи з даних, отриманих у результаті проведеного аналізу, воїном могла бути лише кожна третя або четверта жінка, тоді як серед чоловіків практично кожний другий був озброєний.

Яковлевський. Чотири поховання датуються IV–III ст. до н. е. Індивідуальний склад поховального начиння вдалося визначити для двох скелетів – чоловіка та жінки (табл. 1). Набір озброєння в чоловічому похованні складався з меча в супроводі сагайдака, де містилося 200 вістер стріл. У жіночому похованні було знайдено лише одне вістря стріли (**табл. 1**).

Яковлевський I, курган 1, впускне поховання 1 – жінка 50–60 років. Поховання пограбовано в давнину. Незважаючи на пограбування комплексу, більшість речей залишились *in situ*. Між стегновими кістками померлої зафіксовано бронзове трилопатеве вістря стріли з висунутою втулкою [Федоров 1998, *рис. 4,5*]. У загальній чоловічій вибірці розташування стріл у цій ділянці було зафіксовано лише для одного поховання – Покровка 8, 1/13

(**мал. 4**). Однак кількість стріл в останньому дорівнювала 41. У жіночій вибірці, крім комплексу, що розглядається, таке розташування було враховано для двох поховань також із Покровського могильника (**мал. 4**). Проте в цих випадках кількість стріл становила від 6 до 21.

Отже, є достатньо підстав вважати, що єдине вістря стріли супроводжувало покійну вже не як зброя, а мало ритуальний сенс. Подібні випадки відомі для ранніх кочовиків Південного Приуралля ще в VI–V ст. до н. е. У комплексі було знайдено залізний ніж, шило та прясельце. Загалом інвентар був небагатий.

Висновки

З 20 могильників, що потрапили у вибірку, військові жіночі поховання було зафіксовано лише в чотирьох. При цьому в одному могильнику таких поховань могло бути від двох до п'яти. Отже, зазвичай участі жінок у воєнних діях залежав від внутрішніх традицій кожного окремого роду. У більшості родових груп подібного звичаю зафіксовано не було. Вік смерті померлих, що потрапили в цю групу, демонструє, що жінки могли брати участь у воєнних діях із 17 років (Шумаєвський II, 9/18 скелет 2). Однак випадок поховання жінки зі зброєю в такому віці виявився поодиноким. Більшість жінок були вже зрілого, а деякі й похилого віку. Отже, можна припустити, що жінки, які воювали разом із чоловіками, могли робити це протягом усього життя. При цьому в них були непогані шанси дожити до поважного, за мірками кочовиків, віку.

У рамках окремих родових груп, відповідно до набору озброєння, у жінок спостерігається деяка специфіка. Зокрема, поховані в Лебедівському та Мечетсайському могильниках кочівниці були лише лучницями. Про це можна судити з набору озброєння, що складався лише з вістер стріл у кількості від 4 до 95 екземплярів, найчастіше зафіксованих у сагайдаку. Тоді як у більшості чоловічих комплексів, крім вістер стріл, фіксувалася зброя і ближнього бою – мечі та кинджали. Не виключено, що кочовики використовували фізично слабших за чоловіків, проте не менш вправних жінок при тактичних прийомах дистанційного бою. Зокрема, набір озброєння в жіночих похованнях могильників Покровка та Шумаєвський, як і в більшості чоловічих комплексів, складався

зі зброї ближнього бою, переважно кинджала, та дальнього бою – сагайдачного набору. Тобто жінки в бою могли виконувати різні тактичні прийоми. Слід також зазначити, що серед кочівниць зустрічаються і представниці, які, судячи з набору озброєння, спеціалізувалися лише на зброї ближнього бою. Наприклад, у похованні 9/8 могильника Шумаєвський II було покладено парний набір клинків, що нечасто зустрічається і в чоловічих комплексах.

Судячи зі складу поховального начиння та в порівнянні з жіночими комплексами без зброї, залучатися до бойових дій могли жінки як з бідних прошарків, так і з багатших – середніх. Однак аристократичних поховань зафіксовано не було. Можна припустити, що майновий стан войовничих кочівниць загалом залежав від достатку усього роду. Якщо рід був багатий, то й жінки-воїни, як засвідчують поховальні обряди та начиння (Мечет-Сай), жили на тому ж рівні. Якщо ж рід переважно був бідним, то бідними були й поховання кочівниць, що брали участь у воєнних діях (Лебедівка).

Для заточування стріл жінки використовували різноманітні абразиви, які вони зазвичай носили в сагайдаку (Лебедівка V, 9/5 скелет 6; Покровка 2, 8/5). Крім точильних брусків, у сагайдаках фіксувалися також залізні шильця (Шумаєвський II, 9/18, скелет 2). Цей інструмент, судячи з місця фіксації, також міг використовуватися при обслуговуванні сагайдачного набору. Крім того, точильні бруски та шильця фіксуються і поза межами контексту військових наборів.

Жінки-воїни займались і мирними справами – окрім зброї, нерідко фіксувалися прясельця, шильця та проколки. Відоме було жінкам-воїнам і музичне мистецтво. Зокрема, поряд з померлою з поховання 8/5 могильника Мечет-Сай були зафіксовані залишки струнного музичного інструмента. Загалом види знарядь праці в кочівниць, що воювали, не відрізнялись від інших жіночих комплексів. Це може свідчити про те, що в мирний час ці жінки займалися звичайними для їхньої статі справами.

У поховальному начинні, за рідкісним винятком, фіксувались також традиційні жіночі прикраси. Виготовлені переважно з простих матеріалів, деякі з них імітували багатство за допомогою золотої фольги.

Судячи з отриманих матеріалів, лише деякі жінки з великої родини могли володіти зброєю. Про це засвідчує ситуація у великій могилі з дромосом, що була сімейним склепом (9/5 Лебедівка V). Статево-віковий склад такий: скелет № 1 – підліток 15–17 років, скелет № 2 – дитина 2–5 років, скелет № 3 – жінка 20–25 років, скелет № 4 – підліток 12–15 років, скелет № 5 – чоловік 45–55 років, скелет № 6 – жінка 25–35 років, скелет № 7 – підліток 14–16 років та скелет № 8 – жінка 35–40 років. Зброю було зафіксовано лише біля скелета № 6, який належав жінці 25–35 років. Це може свідчити про те, що в деяких родинах з якихось причин військову повинність виконували лише обрані жінки.

Протилежна ситуація спостерігається в центральному похованні 8/5 могильника Мечет-Сай. Цей комплекс містив поховання двох жінок зі зброєю, які були поховані водночас або майже водночас на одному поховальному ложі. Різниця у віці померлих цілком могла відповідати матері та дитині. Отже, не виключено, що в деяких родинах звичай участі жінок у воєнних діях міг передаватися у спадок.

У цій групі було зафіксовано також парне поховання жінки та немовляти (Шумаєвський II, 9/18). Жінка померла в дітородному віці (17–25 років). Отже, участь жінки у воєнних діях не закривала від неї можливості материнства.

Одинадцять із дванадцяти поховань жінок-воїнів були здійснені в курганах з великою кількістю синхронних поховань. Це може свідчити про те, що жінки-воїни могли походити переважно з великих сімей чи родів. На користь цього припущення свідчать також кургани, у яких було зафіксовано одразу декілька поховань жінок-воїнів (Лебедівка V, 9; Мечет-Сай 7/8).

Зустрічаються й жіночі поховання, де зброя несла певне ритуальне навантаження. У таких випадках зброю було представлено зазвичай поодинокими екземплярами, які розташовувалися в нетрадиційних для контрольної групи місцях. Деякі предмети клали в могилу вже в деформованому вигляді. У ритуальній функції в жіноче поховання могли покласти і таку рідкісну зброю, як спис.

Таблиця 1. **Жіночі поховання зі зброєю (загальна інформація по могильниках)**

Поховання	Статево-віковий склад	порушені	меч	кинджал	дротик	сагайдак	сагайдачний гачок	спис	лук	горит	сокира	вістря стріл
Лебедівка II, 4	♂	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Лебедівка IV, 10/2	♂	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка IV, 16/2	♂ (30–35)	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Лебедівка IV, 16/3	♀ (35–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка IV, 16/4	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка IV, 22/1	♀ (35–45)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка IV, 22/2, ск. 1	♂ (45–55)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Лебедівка IV, 22/2, ск. 2	♀ (45–55)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка IV, 22/3	♀	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 4	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 5	♀ (40–50)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 6	Д	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/2, ск. 1	♂ (більш ніж 55)	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	278
Лебедівка V, 9/2, ск. 2,3[1]	♀ (35–45)/Д (5–7)	-	+	-	+	+	2+	-	+	-	-	116

[1] У похованні 9/2 могильника Лебедівка V у могильній ямі містилося три скелети – озброєний чоловік, жінка та дитина. Розташоване переважно біля західної стінки начиння могло належати як жінці, так і дитині. Зі зброї тут були: меч, вістря дротика, два гачки від сагайдака, уламки дерева, можливо від лука, сагайдак зі шкіри зі 116 вістрями стріл [Железчиков 2006, *29*].

Лебедівка V, 9/3	♀ (45–55)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
Лебедівка V, 9/4, ск. 1	♂ (35–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/4, ск. 2	♀ (35–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/5, ск. 1	П (15–17)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/5, ск. 2	Д (2–5)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/5, ск. 3	♀ (20–25)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/5, ск. 4	П (12–15)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/5, ск. 5	♂ (45–55)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/5, ск. 6	♀ (25–35)	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	36
Лебедівка V, 9/5, ск. 7	П (14–16)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 9/5, ск. 8	♀ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 10	♂ (35–45)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	2
Лебедівка V, 15	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 21	♂ (45–55)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 25/1	?	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	10
Лебедівка V, 25/2	?	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	2
Лебедівка V, 27/1	♂ (35–45)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	8
Лебедівка V, 27/3	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
Лебедівка V, 27/4	?	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 29/1	♂ (25–35)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	3
Лебедівка V, 29/2	♀ (35–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 29/3	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 41	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 42	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Лебедівка V, 45	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 48/1	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка V, 48/2	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	?	Лебедівка V, 48/3	-	-	-	-	+	-	-	-	-	118
Лебедівка VI, 15	♂ (55–60)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	54
Лебедівка VI, 17	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23
Лебедівка VI, 21	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18
Лебедівка VI, 25/1	♀ (20–25)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VI, 25/2, ск. 1	♂ (45–50)	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	78
Лебедівка VI, 25/2, ск. 2	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	204
Лебедівка VI, 25/2, ск. 3	?	-	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-
Лебедівка VI, 26/2	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VI, 34	♀ (35–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30
Лебедівка VII, 1/1, ск. 1	♀ (25–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 1/1, ск. 2	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 1/2	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 1/3	Д	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 2/1	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 5/1	П	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 5/2	Д (5–7)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-

Лебедівка VII, 6/1	?	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 7	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 8	♂ (ст. 55)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Лебедівка VII, 9/2	♀ (25–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 11	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 14	♂ (25–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 16/1	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 16/2	♂ (30–40)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	1
Лебедівка VII, 16/3	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лебедівка VII, 16/4	♂ (45–55)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	22
Лебедівка VII, 16/8	♂	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	20
Лебедівка VII, 19/1	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 1/1	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 2/1	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 2/3	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Мечет-Сай 2/4	♂/♀/Д/Д/Д	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	?
Мечет-Сай 2/5	♂	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	20
Мечет-Сай 3/1	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/2	Д (до 2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/3	Д (5–6)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/4	?	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	8

Мечет-Сай 3/5	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/6	♀ (30–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/7	Д (4–6)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/8	♀ (30–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/9	♀ (40–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/10	Д (немовля)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/12	П (10–12)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/13, ск. 1	Д (немовля)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/13, ск. 2	Д (7–8)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/14	♀ (30–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/15	♀ (50–60)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 3/16	♂ (35–40)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Мечет-Сай 6/1	Д (7–8)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 6/2а	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 6/2б	♀? (45–55)	-	-	-	+	+	+	-	-	-	29
Мечет-Сай 6/3	♂ (50–60)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	1
Мечет-Сай 6/4	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 6/5	Д (5–6)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Мечет-Сай 6/6, ск. 1	♂	-	-	-	+	+	+	-	-	-	56
Мечет-Сай 6/6, ск. 2	Д (немовля)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 6/7	?/Д	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Мечет-Сай 6/8	Д (1,5–2)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 6/9	♂	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 6/10	♀ (40–45)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Мечет-Сай 7/1	П	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/2	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/3	♀ (45–50)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/4	♂	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	5
Мечет-Сай 7/5	Д (3–4)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/6	♂ (30–35)	-	2+	-	-	-	-	-	-	-	-	9
Мечет-Сай 7/7	♂ (40–45)	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	10
Мечет-Сай 7/8	♀	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	26
Мечет-Сай 7/9	♀ (50–60)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/10	♀ (бл. 30)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Мечет-Сай 7/11, ск. 1	♀ (юна)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/11, ск. 2	Д (3–4)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/12(14), ск. 1	♀ (похилого віку)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/12(14), ск. 2	♂? (50–55)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	6
Мечет-Сай 7/12(14), ск. 3	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/13	Д (4–5)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 7/15	♂	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	?
Мечет-Сай 8/1, ск. 1	?	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Мечет-Сай 8/1, ск. 2	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50
Мечет-Сай 8/2	♂	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 8/3	♂ (35–40)/♀(35–40)/Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 8/4	♀	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Мечет-Сай 8/5, ск. 1	♀ (похилого віку)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	10
Мечет-Сай 8/5, ск. 2	♀ (25–30)	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	95
Мечет-Сай 9/1	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 1/3	♀ (20–25)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 1/5	♂ (молодий)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 1/6	♀ (40–45)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	21
Покровка 8, 1/11	♂ (похилого віку)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 1/13	♂ (40–45)	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	41
Покровка 8, 1/14	♂ (40–45)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	10
Покровка 8, 1/15	♀ (25–30)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 2/3, ск. 1	?	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 2/3, ск. 2	Д (7)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 2/5	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 3	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 4/1	♂ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 4/2	♀ (40–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 4/3	♀ (40–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Покровка 8, 4/4	♂ (16–17)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 4/5	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 5/1, ск. 1	♂ (50)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Покровка 8, 5/1, ск. 2	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 5/2	♀ (25–30)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Покровка 8, 5/3	♂ (50–55)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 6/1	♀ (16–17)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 6/2	♂ (20–25)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 6/3, ск. 1	♂ (40–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 6/3, ск. 2	♀ (30–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Покровка 8, 6/4	♂ (35–40)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 8, 6/5	♂ (40–45)	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	12
Покровка 1, 1/2	♀ (20–25)/♀ (55–60) ♂ (40–45)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 2/2	♀ (25–30)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 2/3	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 2/4, ск. 1	♀ (40–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 2/4, ск. 2	Д (1–2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 2/6	♀ (30–35)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 2/7	♀ (похилого віку)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 2/9	Д	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Покровка 1, 2/10	♀ (20–25)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 2/11	♂ (35–40)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Покровка 1, 2/12	♀ (25–30)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/1	♂ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/2	♀ (зріла)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/3	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/4	П (13–14)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/5	♀ (20–25)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/6	♀ (40–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/7	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/8	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/9	♀ (25–30)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 10/10	♀ (25–30)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 13/1	♀ (14–15)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 13/2	?/Д/Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 13/3	Д	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 15/1	♀ (25–30)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 15/2	♀ (25–30)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 15/3	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 16/1	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 16/2, ск. 1	Д (9–10)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 16/2, ск. 2	♀ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 16/2, ск. 3	♂ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 16/2, ск. 4	Д (3–4)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Покровка 1, 16/3	♀ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 17/1	♂ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	56
Покровка 1, 17/3	♂ (30–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Покровка 2, 17/2	♂ (45–50)	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	19
Покровка 2, 22/1, ск. 1	♀ (40–45)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 22/1, ск. 2	♀ (молода)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/1	Д (9–10)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/2	♂	+	+	+	-	+	+	-	-	-	-	-	27
Покровка 2, 23/3	Д (2–3)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/4	Д (2–3)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/5	♀ (молода)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/6	♂ (35–40)	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	215
Покровка 2, 23/7	♂ (40–45)	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	31
Покровка 2, 23/8	♂ (молодий)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/9	♀ (молода)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/10	колективне 12 чоловік	-	+	-	-	-	2+	-	-	-	-	-	88
Покровка 2, 23/11	♀ (50–60)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/12	П (12–13)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Покровка 2, 23/13	♀ (30–35)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/14	П	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/15	?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/16	Д	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 23/17	♂ (45–50)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	21
Покровка 2, 23/18	♀ (20–25)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Покровка 2, 25/2	♀ (30–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 3/1	♂/♀/♀/П	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 3/2	П (12)	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 3/3	Д (1)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 3/5	♂ (40)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	1
Покровка 1, 3/6	♀ (30)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 6/1	♀	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 6/2	♀ (30–35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 6/3	♂ (35–40)	-	+	+	-	+	-	-	-	-	?
Покровка 1, 12/3	♂ (30–40)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	?
Покровка 1, 12/4	♂ (45–50)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 7/1	♀	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 7/2	♀ (45–50)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1+
Покровка 2, 7/3	Д (2–3)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 7/4	♀ (55–60)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 7/5	Д (немовля)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 7/6, ск. 1	Д (немовля)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 7/6, ск. 2	П (9–11)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 7/7	♀ (35)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 7/8	♂	-	+	+	-	-	-	-	-	-	9+
Покровка 2, 7/9	♀ (20)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 8/3	♂ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4+
Покровка 2, 8/4	П (12)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	41+
Покровка 2, 8/5	♀ (30–35)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	17+

Покровка 2, 8/8	♂	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8+
Покровка 2, 8/9	Д (1)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 8/10	Д (1,5–2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 8/11	Д (1)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 8/12, ск. 1	♂ (35–40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 8/12, ск. 2	Д (1,5–2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 2, 10/2	♂	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	73+
Покровка 1, 4/1	♂	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 4/2	♂	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	3+
Покровка 1, 4/3	П	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 1, 5/1	♂ (похилого віку)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 1/1	♂ (молодий)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	8+
Покровка 7, 1/2, ск. 1	♂ (35–40)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 1/2, ск. 2	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 8/1	♀ (40–45)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 8/2	♂ (молодий)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 8/3	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/1	♀ (похилого віку)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/2, ск. 1	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/2, ск. 2	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/2, ск. 3	♂ (молодий)	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	4+
Покровка 7, 9/2, ск. 4	♂ (молодий)	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	17+
Покровка 7, 9/3	Д (немовля)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/4	♀ (молода)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Покровка 7, 9/5	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/6	♀ (зріла)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/7	Д	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/9, ск. 1	П (12–13)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 7, 9/9, ск. 2	Д (7–8)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7+
Покровка 7, 10/1	♂ (молодий)	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	?+
Покровка 7, 10/2	♀ (похилого віку)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Покровка 10, 2/2	♂ (молодий)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9+
Покровка 10, 4/2	♀ (16)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський I, 7/1	♀? (похилого віку)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1+
Шумаєвський I, 7/2	♂ (20–25)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11+
Шумаєвський I, 7/3	♂ (18–25)	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	52+
Шумаєвський II, 3/3	Д (0,5)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 3/4	♂ (40–50)	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	18+
Шумаєвський II, 3/5	Д (5)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 3/6, ск. 1	♀ (45)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 3/6, ск. 2	Д (немовля)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 3/8	♂ (25)	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	54+
Шумаєвський II, 3/9	♀? (45–60)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 6/2	Д (5)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 6/3	♂ (20–30)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/1	♂ (35–45)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/2	Д (до 1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/3, ск. 1	П (10)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Шумаєвський II, 9/3, ск. 2	Д (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/4	♀ (40–45)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1+
Шумаєвський II, 9/5	♂ (35–40)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	18+
Шумаєвський II, 9/6, ск. 1	П (14–16)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/6, ск. 2	Д (8 –9)	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	31+
Шумаєвський II, 9/8	♀ (25–30)	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/9	Д (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/10	Д (9–10)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/11, ск. 1	Д (9–10)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/11, ск. 2	♀ (16–19)	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/12, ск. 1	♂ (15)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	6+
Шумаєвський II, 9/12, ск. 2	♂ (35–45)	-	+	+	-	+	+	-	+	-	-	-	38+
Шумаєвський II, 9/13	♂ (20–30)	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	14+
Шумаєвський II, 9/14	♂ (35–45)	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	50+
Шумаєвський II, 9/15	Д (1,5)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/16	П (13)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2+
Шумаєвський II, 9/17, ск. 1	♂ (20–30)	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/17, ск. 2	♂ (17–20)	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	58+
Шумаєвський II, 9/18, ск. 1	Д (немовля)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шумаєвський II, 9/18, ск. 2	♀ (17–25)	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	33+
Яковлевський 1/2	?/?/?/?	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1+
Яковлевський 1/1	♀ (50–60)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1+
Яковлевський 3/1	♂ (65–70)	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	200+

ЛІТЕРАТУРА

Алекшин В. А. **Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ.** Ленинград, *1986.*

Веддер Дж., Егоров В., Дэвис-Кимболл Дж. Моргунова Н., Трунаева Т., Яблонский Л. Раскопки могильников Покровка 2 и Покровка 8 в 1992 году // **Курганы Левобережного Илека.** Вып. 1. Москва, *1993.*

Граков Б. Н. ΓΥΝΑΙΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ (Пережитки матриархата у сарматов) // **ВДИ.** *1947.* № 3.

Добролюбский А. О. О структуре объекта археологической науки // **Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя.** Киев, *1980.*

Добролюбский А. О. О принципах социологической реконструкции по данным погребального обряда // **Теория и методы археологических исследований.** Киев, *1982.*

Железчиков Б. Ф., Клепиков В. М., Сергацков И. В. **Древности Лебедевки (VI–II вв. до н. э.).** Москва, *2006.*

Купцов Е. А. Деревянные наконечники стрел и цельнодеревянные стрелы ранних кочевников Южного Урала // **V (XXI) Всероссийский археологический съезд. Сборник научных трудов.** Барнаул, *2017.*

Лебедев Г. С. Отражение социальной структуры в археологических материалах // **Философия, история, современность.** Ленинград, *1973.*

Моргунова Н. Л., Гольева А. А., Краева Л. А., Мещеряков Д. В., Турецкий М. А., Халяпин М. В., Хохлова О. С. **Шумаевские курганы.** Оренбург, *2003.*

Симоненко А. В. **Сарматские всадники Северного Причерноморья.** Киев, *2015.*

Смирнов К. Ф. **Савроматы. Ранняя история и культура сарматов.** Москва, *1964.*

Смирнов К. Ф. **Сарматы на Илеке.** Москва, *1975.*

Синика В. С., Лысенко С. Д., Разумов С. Н., Тельнов Н. П., Лукасик С. Курган 11 группы “Сад” в Нижнем Поднестровье и современное “мифотворчество” о скифских “амазонках” // **Нижневолжский археологический вестник.** *2020.* № 1.

Федоров В. К., Васильев В. Н. Яковлевские курганы раннего железного века в Башкирском Зауралье // **Уфимский археологический вестник.** Вып. 1. Уфа, *1998.*

Фиалко Е. Е. Серия погребений скифских воительниц в могильнике у с. Глиное (Молдова) // **Археологія і давня історія України.** *2017.* № 2.

Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в Криму // **Магістеріум. Археологічні студії.** *2018.* № 70.

Фіалко О. Є. Поховання амазонок Лісостепового Придніпров'я // **Археологія і давня історія України.** *2019.* № 4 (33).

Хазанов А. М. Материнский род у сарматов // **ВДИ.** *1970.* № 2.

Шевченко О. Б. Сарматські "амазонки": чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення // **Стародавнє Причорномор'я** / Голов. ред. І. В. Нємченко. Вип. 12. Одеса, *2018*.

Шевченко О. Б. Методика исследования женских погребений с оружием (на материалах сарматского могильника "Новый") // **Археологія і давня історія України.** *2020.* Вип. 3.

Цимиданов В. В. **Метод оценки отклонений от модели рядового погребения срубной культуры.** Тези доповідей на міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду. Дніпропетровськ, *1995*.

Яблонский Л. Т., Трунаева Т. Н., Веддер Дж., Дэвис-Кимболл Дж., Егоров В. Л. Раскопки курганных могильников Покровка 1 и Покровка 2 в 1993 году // **Курганы левобережного Илека.** Вып. 2. Москва, *1994*.

Яблонский Л. Т., Дєвис-Кимболл Дж., Демиденко Ю. В. Раскопки курганных могильников Покровка 1 и Покровка 2 в 1994 году // **Курганы левобережного Илека.** Вып. 3. Москва, *1995*.

Яценко С. А. Женщины-воительницы ранних кочевников в больших и малых некрополях (к анализу планиграфии и уточнению статуса) // **Сходознавство.** *2018.* № 82.

REFERENCES

Alekshin V. A. (1986), *Sotsial'naya struktura i pogrebal'nyy obryad drevnezemledel'cheskikh obshchestv*, Nauka, Leningrad. (In Russian).

Vedder J., Egorov V., Davis-Kimboll J. Morgunova N., Trunayeva T. and Yablonskiy L. (1993), "Raskopki mogil'nikov Pokrovka 2 i Pokrovka 8 v 1992 godu", in *Kurgany Levoberezhnogo Ileka*, Vol. 1, Institut arkheologii AN SSSR, Moscow, p. 18–54. (In Russian).

Grakov B. N. (1947), "GYNAIKOKPATOYMENOI (Perezhitki matriarkhata u sarmatov)", *Vestnik drevney istorii*, No. 3, pp. 100–21. (In Russian).

Dobrolyubskiy A. O. (1980), "O strukture ob'yekta arkheologicheskoy nauki", in *Severo-Zapadnoye Prichernomor'ye v epokhu pervobytno-obshchinnogo stroya*, Naukova dumka, Kyiv, pp. 124–40. (In Russian).

Dobrolyubskiy A. O. (1982), "O printsipakh sotsiologicheskoy rekonstruktsii po dannym pogrebal'nogo obryada", in *Teoriya i metody arkheologicheskikh issledovaniy*, Naukova dumka, Kyiv, pp. 54–68. (In Russian).

Zhelezchikov B. F., Klepikov V. M. and Sergatskov I. V. (2006), *Drevnosti Lebedevki (VI–II vv. do n. e.)*, Vostochanya literatura, Moscow. (In Russian).

Kuptsov E. A. (2017), "Derevyannyye nakonechniki strel i tsel'no derevyannyye strely rannikh kochevnikov Yuzhnogo Urala", in *V (XXI) Vserossiyskiy arkheologicheskiy s'yezd, Sbornik nauchnykh trudov*, FGBOU VO "Altayskiy gosudarstvennyi univesitet", Barnaul, pp. 590–1. (In Russian).

Lebedev G. S. (1973), "Otrazheniye sotsial'noy struktury v arkheologicheskikh materialakh", *Filosofiya, istoriya, sovremennost'*, Nauka, Leningrad, pp. 55–63. (In Russian).

Morgunova N. L., Gol'yeva A. A., Krayeva L. A., Meshcheryakov D. V., Turetskiy M. A., Khalyapin M. V. and Khokhlova O. S. (2003), *Shumayevskiye kurgany*. Orenburgskiy gosudarstvennyy pedagogocheskiy universitet, Orenburg. (In Russian).

Simonenko A. V. (2015), *Sarmatskiye vsadniki Severnogo Prichernomor'ya*, Vydavets' Oleg Filyuk, Kyiv. (In Russian).

Smirnov K. F. *Savromaty. Rannyaya istoriya i kul'tura sarmatov*, Moscow, 1964.

Smirnov K. F. (1975), *Sarmaty na Ileke*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Sinika V. S., Lysenko S. D., Razumov S. N., Tel'nov N. P. and Lukasik S. (2020), "Kurgan 11 gruppy 'Sad' v Nizhnem Podnestrov'ye i sovremennoye 'mifotvorchestvo' o skifskikh 'amazonkakh' ", *Nizhnevolzhskiy arkheologicheskiy vestnik*, No. 1, pp. 64–101. (In Russian).

Fedorov V. K. and Vasil'yev V. N. (1998), "Yakovlevskiye kurgany rannego zheleznogo veka v Bashkirskom Zaural'ye", *Ufimskiy arkheologicheskiy vestnik*, Vyp. 1, pp. 62–96. (In Russian).

Fialko E. E. (2017), "Seriya pogrebeniy skifskikh voitel'nits v mogil'nike u s. Glinnoye (Moldova)", *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny*, No. 2, pp. 208–27. (In Russian).

Fialko O. Ye. (2018), "Tskifs'ki amazonky v Krymu", *Magisterium. Arkheolohichni studiyi*, No. 70, pp. 67–77. (In Ukrainian).

Fialko O. Ye. (2019), "Pokhovannya amazonok Lisostepovoho Prydniprov'ya", *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny*, No. 4, pp. 80–96. (In Ukrainian).

Khazanov A. M. (1970), "Materinskiy rod u sarmatov", *Vestnik drevney istorii*, No. 2, pp. 138–48. (In Russian).

Shevchenko O. B. (2018), "Sarmats'ki 'amazonky': chynnyky, shcho sponukaly poyavu istoriohrafichnoho mifu, ta real'nist' s'ohodennya", *Starodavnye Prychornomor'ya*, Vyp. XII, pp. 603–9. (In Ukrainian).

Shevchenko O. B. (2020), "Metodika issledovaniya zhenskikh pogrebeniy s oruzhiyem (na materialakh sarmatskogo mogil'nika 'Novyy' ", *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny*, No. 3, pp. 365–73. (In Russian).

Tsimidanov, V. V. (1995), "Metod otsenki otkloneniy ot modeli ryadovogo pogrebeniya srubnoy kul'tury", in *Tezi dopovidey na mizhnarodniy naukovo-praktichniy konferentsiï, prisvyacheniy 140-richchyu vid dnya narodzhennya D. I. Yaavornits'kogo ta 90-littyu XIII Arkheologichnogo zyizdu*, Porogi, Dnipropetrovs'k, pp. 66–8. (In Russian).

Yablonskiy L. T., Trunayeva T. N., Vedder J., Davis-Kimboll J. and Egorov V. L. (1994), "Raskopki kurgannykh mogil'nikov Pokrovka 1 i Pokrovka 2 v 1993 godu", in *Kurgany levoberezhnogo Ileka*, Vol. 2, Moscow, pp. 4–56. (In Russian).

Yablonskiy L. T., Davis-Kimboll J. and Demidenko Yu. V. (1995), "Raskopki kurgannikh mogil'nikov Pokrovka 1 i Pokrovka 2 v 1994 godu", in *Kurgany levoberezhnogo Ileka*, Vol. 3, Moscow. pp. 9–47. (In Russian).

Yatsenko S. A. (2018), "Zhenshchiny-voitel'nitsy rannikh kochevnikov v bol'shikh i malykh nekropolyakh (k analizu planigrafii i utochneniyu statusa)", *Shodoznavstvo*, No. 82, pp. 47–84. (In Russian).

О. Б. Шевченко, Г. Ф. Крісілова

РАННІ КОЧОВИКИ ПІВДЕННОГО ПРИУРАЛЛЯ В IV–III СТ. ДО Н. Е.: АНАЛІЗ ЖІНОЧИХ ПОХОВАНЬ ЗІ ЗБРОЄЮ

У роботі розглядаються жіночі поховання зі зброєю, що походять з могильників Південного Приуралля IV–III ст. до н. е. Наводяться основні засади розробленої авторами методики визначення утилітарної або ритуальної функції покладення зброї в жіночі поховання. Як контрольна група виступають синхронні чоловічі непорушені поховання відповідного могильника. Порівняльний аналіз проводиться за такими ознаками: виявляється набір озброєння; здійснюється типологічний аналіз кожного окремого виду зброї та місця фіксації. Для цього складається графічна схема. Після опрацювання відомостей з контрольної групи проводиться порівняльний аналіз за усіма ознаками з жіночими похованнями. За мірою семіотичності виокремлюються дві групи зброї. Якщо два пункти з трьох впевнено відповідають чоловічим комплексам, то жіноче поховання слід визнати військовим (утилітарна функція). Якщо з трьох пунктів аналогії є лише по одному або їх узагалі немає, то слід визнати, що зброю в жіноче поховання було покладено з функцією ритуальною. У результаті зброя була зафіксована у 20 жіночих комплексах, серед них порушеними виявилися 3, 1 – спірний. До утилітарної функції віднесено 12 поховань, до ритуальної – 4. Поєднання утилітарної та ритуальної функцій було виявлено у двох комплексах. Показник жіночих військових поховань від загальної кількості становить 7,8 %. Із 20 могильників військові жіночі поховання було зафіксовано лише в чотирьох. В одному могильнику таких комплексів могло бути від двох до п’яти. Більшість жінок були вже зрілого, а деякі й похилого віку. Жінки брали участь у всіх тактичних прийомах. Залучалися до бойових дій як жінки з рядових, бідних прошарків, так і з більш багатих – середніх. Однак аристократичних поховань зафіксовано не було. Окрім зброї, нерідко фіксувалися прясельця, шильця та проколки. 11 із 12 поховань жінок-воїнів були в курганах з великою кількістю синхронних могил. Це може свідчити про те, що жінки-воїни існували переважно у великих сім’ях чи родах. У разі ритуальної функції зброя представлена поодинокими екземплярами.

Ключові слова: ранні кочівники, Південне Приуралля, жінка, зброя, методика, вістря стріл, утилітарна функція, ритуальна функція, антропологічні визначення

Стаття надійшла до редакції 19.08.2020